

Amos Oz: Dábel se vrátil

Článek opublikovaný v Literárních novinách 2005-50 z francouzštiny přeložila Ladislava Chateau.

Znám lidi schopné zabít každého, kdo není pro pluralismus.

Je nesmírně obtížné definovat, co je pravda, mnohem snadnější je posoudit, co je lež, těžší je ale říci, co je dobro. Pokud jde o Zlo, tak to šíří dobře známý odér: už děti vědí, co je bolest. Pokaždé tedy, když někomu způsobíme bolest, víme dobře, co činíme. Působíme zlo.

Moderní doba zaměnila významy. Smíchala dohromady základní pojmy, které odjakživa, už za rajskeho času v Edenu, zlidštovaly svět. V 19. století, nedlouho po smrti Goethově se objevil nový způsob myšlení, který ovlivnil zejména západní kulturu: smetl zlo, tak dokonale, že naprosto popřel jeho existenci; ten intelektuální výdobytek nazval společenskými vědami. Nastoupili noví sebejistí odborníci, naprosto racionální, optimističtí a absolutně vědečtí; psychologové, sociologové, antropologové a ekonomové: zlo neexistuje. Zamyslíme-li se nad tím, tak dobro je také pryč.

Dodnes mnozí odborníci na společenské vědy nedovedou srozumitelně pohovořit ani o dobru, ani o zlu. Všichni jsou totiž přesvědčeni, že všechny lidské činy a motivace pramení z daných okolností, že jsou mimo individuální kontrolu. „Démoni neexistují o nic méně než bohové,“ řekl Freud, neboť „jsou to produkty psychické aktivity člověka.“ Z toho vyplývá, že jsme zcela ovládáni naším společenským prostředím.

Už celé století se nám vtouká do hlavy, že jedinou motivací našeho jednání je jen náš ekonomický zájem, že jsme jen produkty našich etnických kultur, že jsme jen loutky našeho podvědomí.

Jinými slovy, moderní společenské vědy se poprvé v historii vážně pokusily o to, aby lidskou společnost naráz zbavily Dobra i Zla.

Poprvé během dlouhé doby bylo Dobro a Zlo zapuzeno a nahrazeno myšlenkou, že za naše rozhodnutí, za naše činy, a zvláště za lidské utrpení jsou odpovědné podmínky a okolnosti. To je chyba společnosti. Za to může nešťastné dětství. To je kvůli politice. Kvůli kolonializmu. Kvůli imperialismu. Kvůli globalizaci. A tak začal velký světový šampionát lidských obětí. Poprvé od Knihy Jób je dábel nezaměstnaný. Už nemůže svádět člověka na cestu hříchu, jak odjakživa činil. Satan dostal výpověď. Je moderní doba. Co naplat, časy se mění. I když byl Satan vyhozen, neznamená to, že zůstal nečinný. Po celé dvacáté století jsme byli diváky nejhrůznějších představení, které nám zlo chladnokrevně předvádělo. Společenským vědám se ale nepodařilo navzdory nasazení veškeré moderní technologie tyto hrůzy ani předpovědět, ani jim čelit, ani moderní zlo zvládnout. Zlo dvacátého století totiž často vystupovalo v přestrojení za světové reformy, za idealismus, za převýchovu mas, aby jim takzvaně otevřelo oči. Totalitarismus se prezentoval jako světské vykoupení jedněch za cenu milionových obětí jiných.

Dnes jsme opět vytáhli bič totalitarismu a začali jsme nekonečně obdivovat všechny kultury. Všechny rozličnosti. Pluralismus. Znám lidi schopné zabít každého, kdo není pro pluralismus. Postmodernismus zase jednou drží Satana zkrátka; posláním postmodernismu je směřování ke kýči: tajná skupinka „temných sil“ je zodpovědná za všechno, za chudobu, za diskriminaci, za válku, za oteplování planety nebo za 11. září i za tsunami. Obyčejní lidé jsou vždy nevinní. Minority nikdy nechybují. Oběti jsou vždy morálně čisté. Všimli jste si, že dábel už nikdy nedeří ve své moci osamělou izolovanou osobu?

Nemáme už Fausta. Podle diskursu à la mode je Zlo konglomerát. Špatné jsou systémy. Vlády jsou špatné. Neznámé instituce ovládají svět ve prospěch vlastních temných cílů. Satan se už nezjevuje ani v drobnostech. Konkrétně vzato, muži a ženy nemohou být „špatní“ ve smyslu Knihy Jób, Macbetha, Jaga, Fausta. Vy i já, my jsme vždy jen velmi dobří lidé. Dábel je pokaždé „establishment“. Myslím, že jsme zahlceni etickými kýči. (...)

Dovolte mi, abych dnes ještě jednou připomněl Goetha. Goethův Faust nám totiž neustále připomíná, že dábel je osobní, nikoliv neosobní. Že dábel vystavuje každého zkoušce a každý z nás v ní může uspět, nebo propadnout. Že dábel je pokušitel a svůdce. Že agresivita se může usídlit v každém z nás. Dobro a zlo v člověku nejsou atributy náboženské. Nejsou to žádné náboženské pojmy. Máme vždy na vybranou, buď způsobit bolest, nebo jí čelit zpříma, nebo odvrátit zrak, nebo jako obětavý venkovský lékař bolest utišit. Můžeme se také spokojit s tím, že budeme organizovat protestní manifestace, systematicky podepisovat petice -, denně jsme konfrontováni s touto pestrá paletou možností. Může se nám samozřejmě stát, že se zmýlíme, ale i když se tak stane, tak stejně víme, co děláme. Chápeme rozdíl mezi Dobrem a Zlem, mezi způsobením bolesti a jejím zmírněním, mezi Goethem a Goebbelsem. Mezi Heinrichem Heinem a Heydrichem. Mezi Výmarem a Buchenwaldem. Mezi individuální odpovědností a kolektivním kýčem.

V roce 1940 jsem byl v Jeruzalémě nacionalisticky zaměřený chlapec, šovinista. Přisahal jsem, že nikdy nevkročím na německou půdu, nikdy si nekoupím žádný německý výrobek. Jedinou věc, kterou jsem ale bojkotovat nemohl - byly německé knihy. Kdybychom bojkotovali německé knihy, řekl jsem si, byli bychom stejní jako „oni“. Nejdříve jsem četl jen německé předválečné a protinacistické autory. Později, v šedesátých letech, jsem začal číst v hebrejštině díla poválečných básníků a spisovatelů, zvláště těch, kteří byli sdruženi ve Skupině 47. Začal jsem si představovat sám sebe na jejich místě. Lépe řečeno: oni mě přiměli, abych si představil sám sebe na jejich místě v té temné době, těsně před a těsně po. Tím, že jsem četl některé autory, tak jsem objevoval další a už jsem nemohl dál nenávidět všechno, co bylo německé, v minulosti, v přítomnosti a v budoucnosti.

Myslím, že představit si sebe sama na místě druhého je ten nejúčinnější protilek proti fanatismu i nenávisti. Myslím, že knihy, které nám umožňují, abychom si dovedli představit druhého, chrání dokonale náš organismus proti všem dábelským lstem i proti hodným Mefistům. Takže Günter Grass i Heinrich Böll, Ingeborg Bachmannová i Uwe Johnson a zvláště můj drahý přítel Siegfried Lenz mi otevřeli bránu do Německa.

Moji blízcí němečtí přátelé mi tak pomohli rozbít mé tabu, otevřeli mi svůj duchovní svět a nakonec i svá srdce. Znovu mě tak přesvědčili o uzdravovací síle literatury.

Umět si představit sebe sama na místě druhého není jen estetická kategorie. Je to také, podle mého názoru, základní morální povinnost. A konečně, umět si představit sebe jako druhého je rovněž hluboký lidský zážitek, velmi subtilní.

Amos Oz je významný izraelský intelektuál, už dlouho se angažuje v mírovém procesu na Blízkém východě; odsuzuje „černobílé vidění světa“ jako morální i etický hřích. Ve svých dílech klade především důraz na lidskost, morální hodnoty a sounáležitost. Českým čtenářům se představil knihami Můj Michael a Až do smrti. Letos ve Frankfurtu nad Mohanem převzal prestižní Goethovu cenu za literaturu. Při té příležitosti pronesl řeč, jejíž zkrácenou verzi přinesl počátkem října Le Monde.

- Text vyšel v Literárních novinách 2005-50 na straně 9.